

УДК 637.1:338.435

НАПРЯМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ІСНУЮЧОГО ФАКТОРНОГО ВПЛИВУ

Марченко В.М., к.е.н., доцент
Національний університет харчових технологій

В статье рассмотрены факторы внешнего влияния, которые определяют направление будущей самоорганизации молочной отрасли промышленности. Исследованы экономические инструменты содействия реализации каждого из направлений самоорганизации и отмечен характер их влияния на траекторию избранного направления.

Ключевые слова: самоорганизация, молочная отрасль, факторы внешнего влияния, консолидация.

The factors of external influence, which determine the direction of future self-organization of milk branch of industry, are considered in the article. Economic instruments of assistance for realization of each direction of self-organization are investigated and the character of their influence on the trajectory of chosen direction is marked.

Key words: self-organization, milk branch of industry, factors of external influence, consolidation.

Постановка проблеми. Застосування синергетичного підходу до дослідження явищ та процесів в економіці дозволяє розглядати розвиток економічної системи будь-якого рівня як результат нелінійних взаємозв'язків та впливу випадковостей, які в сукупності формують середовище розвитку та є причиною нерівноваги в системі. Саме в умовах найбільшої нерівноваги системи відбувається пошук напрямів подальшого її розвитку. Рівноважний стан розглядається як необхідна умова існування системи, а нерівноважний – як умова переходу системи в новий якісний стан, який досягається завдяки новій структурній організації системи та новій системі відносин між підсистемами. Біфуркаційний етап розвитку системи забезпечує їй нову якість, яка формується за рахунок зміни кількості елементів системи, зміни відносин між елементами системи, політики розвитку кожного із елементів системи тощо. Атрактор для кожної системи як множина можливих шляхів її подальшого розвитку визначається попереднім етапом розвитку такої системи, її архітектонікою, кількісними та якісними параметрами розвитку, спрямованістю факторного впливу на подальший розвиток системи. Саме в цьому і полягає єдність еволюційного і синергетичного підходу в своєму погляді на розвиток системи.

В теорії кожного із підходів: еволюційного чи синергетичного (біфуркаційного) самоорганізація системи виступає як процес та результат розвитку. Відмінності самоорганізації кожного із підходів полягають у впливі сукупності факторів, що штовхають систему на шлях її самоорганізації, направленості їх впливу на систему, наслідках такої самоорганізації.

Оскільки система будь-якого рівня характеризується:

- 1) поведінкою;
- 2) структурою (кількістю її підсистем);
- 3) системою відносин (зв'язків) (між підсистемами, з іншими системами), отже, сутність процесу самоорганізації системи можна розглядати як будь-які зміни в системі, які змінюють її характеристики.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика самоорганізації економічної системи є відносно новою для світової та національної науки. Серед вітчизняних науковців розвиток теорії самоорганізації економіки здійснюють В.С. Білоус, Е.А. Єрохіна, В.П. Решетило, В.М. Тарасевич, О.Б. Шевчук, А.В. Бакурова, О.М. Кірієнко, Г.М. Пилипенко, Є.І. Ходаківський, В. Порохня, Ю. Колісник та ін. Однак питання самоорганізації галузей економіки, яка відбувається під впливом факторів зовнішнього середовища та власних тенденцій розвитку, залишаються малодослідженими та такими, що потребують вивчення для цілей стратегічного планування та прогнозування напрямів економічного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження характеру впливу факторів зовнішнього середовища та їх вплив на вибір напрямів самоорганізації молочної галузі промисловості.

Виклад основного матеріалу. Для молокопереробної галузі промисловості напрями подальшої її самоорганізації залежать від нинішнього стану базових факторів, які забезпечують її виробничий розвиток, та можливостей їх ефективного використання для цілей забезпечення розвитку молокопереробної галузі.

Виходячи з факторного аналізу стану забезпечення розвитку молочної промисловості, можна говорити про те, що найбільший вплив на зміни стану галузі мають: кредитна, валютна, зовнішньоторговельна політики, стан попиту, державна підтримка виробництва молока, стан ринку сировини (рис. 1).

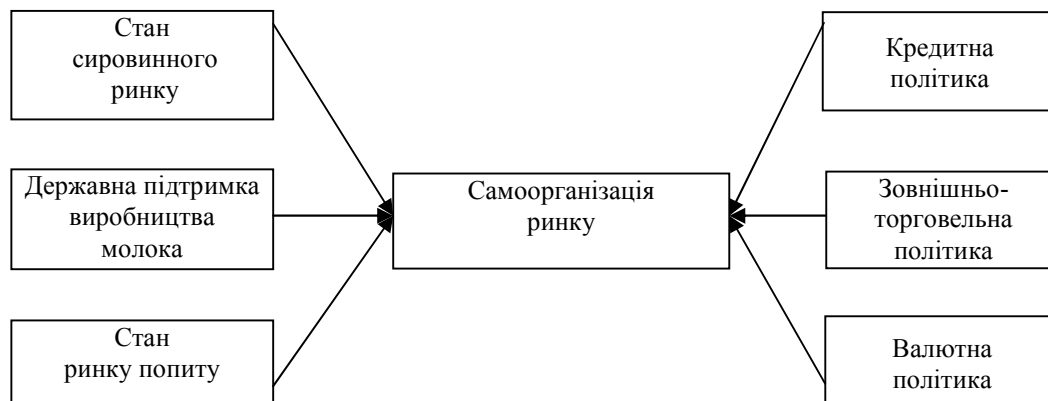

Рис. 1. Фактори зовнішнього впливу на самоорганізацію ринку молочної галузі промисловості

В концепції самоорганізації фактори розглядаються як сукупність вхідних потоків у вигляді інформації, речовини та енергії, направленість впливу яких визначає ефективність функціонування системи та можливі напрями її подальшого розвитку.

Слід зауважити, що названими факторами не вичерпується вся сукупність вхідних потоків в систему, однак, перераховані на даному етапі розвитку є найбільшими "збудниками" нерівноваги в такій системі як молочна галузь промисловості (табл. 1). Дані фактори є специфічними з огляду на особливості молочного виробництва та проблеми його сировинного, законодавчого, фінансового забезпечення. Інші галузі виробництва забезпечуються іншим факторним впливом і їх розвиток буде похідним від стану вирішення проблем в сферах походження таких факторів.

Таблиця 1

Фактори та їх індикатори

Фактор	Індикатори фактору
Стан сировинного ринку	Якість молока Кількість молока, направлено на переробку
Державна підтримка виробництва молока	Дотації Пільги Компенсації
Стан ринку попиту	Купівельна спроможність населення Ступінь задоволення попиту
Кредитна політика	Кредитна ставка
Митна політика	Імпортні тарифи
Зовнішньоторговельна політика	Система торгових обмежень в країнах українського експорту Обсяг експорту
Валютна політика	Зміна валютного курсу

Вказані фактори є вхідними потоками молочної галузі, оскільки визначають напрям її подальшої самоорганізації. Окрім вказаних, на стан ринку впливатимуть й інші відомі в економічній науці та практиці фактори макросередовища, такі як: політична стабільність, стан захисту прав власності, антикорупційне законодавство, інвестиційна привабливість країни тощо. Дані фактори є загальними для всіх галузей промисловості та видів економічної діяльності та такими, направленість яких на стан ефективності діяльності підприємств широко вивчена, а результати досліджень представлені в економічній літературі.

Фактори, що досліджуються, впливають як на стан виробництва молочної продукції на кожному із підприємств, так і на стан ринку виробників, змінюючи структуру його учасників. Процеси консолідації під впливом злиттів та поглинань при визначеному напрямі впливу кожного із факторів набувають своїх особливостей, якими є: учасники, мотиви, ступінь активності тощо. З представленого дослідження факторного впливу можна зробити висновки, що основними стимуляторами розвитку ринку виробництва молочної продукції є: зниження кредитної ставки, девальвація національної валюти, зро-

стання внутрішнього попиту, державна підтримка виробництва молока, захист внутрішнього ринку. Дані фактори виступають основними стимуляторами ринку злиттів та поглинань. Отже, однакова ви- значеність та однонаправленість стимулюючого впливу факторів розвитку ринків виробництва та ринків виробників молочної продукції засвідчує їх взаємозалежність та взаємовплив.

За пріоритетністю впливу фактори-стимулятори можна ранжувати в такій послідовності:

- 1) стан ринку попиту;
- 2) тенденція зміни кредитної ставки;
- 3) валютна політика;
- 4) державна підтримка виробництва молока;
- 5) захист внутрішнього товарного ринку.

Залежно від тенденцій своєї зміни вказані факторів виступають як стимуляторами, так і дестимуляторами розвитку як ринку виробництва, так і ринку виробників молочної продукції.

Найбільш глибокі процеси самоорганізації матимуть місце у випадку одночасного співпадання впливу факторів-стимуляторів або одночасної дії факторів дестимуляторів. При їх перехресному впливі фактори: 1) нейтралізують один одного, 2) сила впливу є затухаючою з причини наявності сили зворотного впливу, 3) система змінює напрям свого розвитку під переважаючим впливом одного із факторів. Так, наприклад, при зменшенні обсягу сировини та проведенні політики лібералізації дефіцит сировини погашається зростаючим її імпортом, змінами в структурі виробництва готової продукції, використанні замінників та фальсифікатів, а при зменшенні внутрішнього попиту та активній державній підтримці виробництва молока зростає експорт молочної продукції, збільшується виробництво продукції зі значною часткою доданої вартості.

Самоорганізацію системи слід розглядати як результат узгодження внутрішніх тенденцій розвитку та напрямів зовнішніх впливів. Дослідження тенденцій впливу факторів зовнішнього середовища та внутрішньої динаміки розвитку молочної галузі дозволило узагальнити можливі напрями подальшої самоорганізації галузі. До напрямів самоорганізації галузі за участю процесів злиття та поглинання можна віднести такі:

- 1) імпортозалежність;
- 2) зональна консолідація;
- 3) вертикальна інтеграція;
- 4) перерозподіл власності.

I. Імпортозалежність є результатом виконання вимог щодо вступу України до СОТ в частині зниження митних тарифів. Застосування нульової ставки мита на імпорт молока та молочної продукції стане причиною галузевих змін, зокрема, в галузі сільськогосподарського виробництва молока і, як наслідок змін в сировинному забезпеченні молочної галузі виробництва. Зростання обсягів виробництва молочної продукції з імпортованої молочної сировини призведе до збільшення кількості імпортованої молочної сировини, зменшення вкладень в розвиток тваринництва, зниження ефективності використання заходів по підтриманні сільськогосподарського виробника. Зростаюча залежність молочної галузі від імпорту сировини стане причиною змін в структурі ланцюга переробки молока в сторону зростання кількості імпортерів посередників та їх частки у формуванні доданої вартості молока.

Ефективність імпорту молока та молочної продукції зростатиме в умовах сприятливої для такого імпорту політики ревальвації валютного курсу. Здешевлення імпорту, що матиме місце в такій ситуації управлінського державного впливу, збільшуватиме ефективність діяльності молокопереробної галузі за рахунок зростання обсягів виробництва, асортиментних змін, можливостей зниження ціни реалізації та за рахунок останнього – стимулювання попиту на готову продукцію.

Однак на фоні позитивної динаміки змін в молочної галузі матиме прояви різка асиметрія територіального розвитку в Україні. Реалізація принципу когерентної взаємодії між різними системами вказує на відображенні галузевої самоорганізації на рівні суспільної самоорганізації країни, яка проявлятиметься у погіршенні життєвого рівня сільського населення, зростанні сільського безробіття, зростанні кількості відсталих та депресивних сільських районів з усіма можливими соціальними та культурними наслідками (табл. 2).

II. Зональна консолідація є результатом нерівномірності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами та домашніми господарствами. Даний напрям реалізується шляхом придбання корпоративних прав підприємств, розташованих в місцях достатнього обсягу сировинних ресурсів та подальшого укрупнення молочних корпорацій. На сьогодні такі корпорації перефільовані в заготівельні пункти молока для забезпечення діяльності корпорації – покупця. В результаті таких процесів консолідації в галузі кількість працюючих молочних підприємств зменшилася з 400 до 220.

Таблиця 2

Фактори та наслідки імпортозалежності молочної галузі промисловості

Фактори самоорганізації	Основні чинники самоорганізації	Наслідки	
		позитивні	негативні
Митна політика Валютна політика	Зниження імпорتنних тарифів на готову молочну продукцію та сировину Ревальвація валютного курсу Зниження поголів'я корів Зниження якості молочної сировини Переважає домогосподарського способу заготівлі молока Зростання обсягів імпорту молока згущеного з Білорусі, Китаю та інших країн Дефіцит національної сировини	Зростання товарного наповнення ринку Стимулювання попиту Зростання частки продукції з незначною доданою вартістю	Зниження конкурентоспроможності національної сировини Зменшення поголів'я молочних корів Зниження інвестиційної активності в галузі Зниження активності процесів злиття та поглинання Зростання імпорту сировини та молочних продуктів Занепадання молочної тваринництва

Результатом таких процесів перерозподілу власності є зростання нерівномірності розвитку корпорацій галузі та асортиментні зміни виробництва в сторону зростання частки сухих молочних продуктів та сирів (табл. 3).

Таблиця 3

Фактори та наслідки зональної консолідації в молочній галузі промисловості

Фактори самоорганізації	Основні чинники самоорганізації	Наслідки	
		позитивні	негативні
Сировинне забезпечення	Дефіцит якісної сировини (вищого сорту) Значна частка господарств населення (61 %) в структурі постачальників сировини	Зниження інвестиційної активності Нерівномірність розвитку корпорацій галузі Зростання асиметричності галузевого розвитку Послаблення конкуренції Асортиментні зміни в напрямі зростання продукції зі значною доданою вартістю та зростання її експорту	Зростання транспортних витрат Обмеження можливостей експортної діяльності Значна розбіжність в закупівельних цінах молока

III. Вертикальна інтеграція.

Зростання конкуренції за сировинні ресурси стане дієвим чинником корпоративної підтримки сільськогосподарського виробника.

Еволюція молочної галузі в напрямі підтримки розвитку молочної виробництва з метою забезпечення власних потреб у сировинних ресурсах можлива шляхом створення останніми сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. На сьогодні в Україні їх нараховується близько 6 тис., а їх частка в поставках молока складає близько 39%, тоді як 61% молока поставляють господарства населення.

Формування вертикально інтегрованих корпоративних структур довело свою ефективність в цукровій галузі виробництва, олієжировій та кондитерській.

Вертикальна інтеграція постачальників та переробників молока можлива на умовах договірної кооперації або інтеграції через корпоративні права власності молочної корпорації на сільськогосподарські підприємства. Останній із можливих варіантів забезпечує вищу ефективність діяльності його учасників.

Організація вертикально інтегрованих структур дозволила б вирішити проблеми забезпечення переробника якісною молочною сировиною, а постачальнику гарантувала збут сировини за ефективною ціною (табл. 4).

Отже, розвиток сільськогосподарського виробництва можливий в напрямі:

- А) входження приватного капіталу в організацію сільськогосподарських підприємств,
- Б) входження корпоративного капіталу,
- В) організація сільськогосподарських підприємств на умовах дольової участі в капіталу,
- Г) кооперативне об'єднання одноосібних та фермерських господарств.

Таблиця 4

Фактори та наслідки вертикальної інтеграції в молочній галузі промисловості

Фактори самоорганізації	Основні чинники самоорганізації	Наслідки самоорганізації	
		позитивні	негативні
Конкуренція на ринку сировини	Державна підтримка виробництва молока Зростання попиту на сировинні ресурси Зростання внутрішнього та зовнішнього попиту на високоякісну молочну продукцію	Зростання кількості та якості сировини Зростання конкуренції на ринку сировинних ресурсів Зменшення попиту на імпортовану сировину Зростання зайнятості сільського населення Зростання можливостей експорту продукції екстра класу Розвиток сільських територій	Зростання кількості пов'язаних відносинами власності учасників ринку сировини

IV. Перерозподіл власності в галузі.

Зростання активності процесів реструктуризації власності шляхом продажу основними гравцями молочного ринку частки корпоративних прав в Україні і придбання активів в країнах зі зростаючою підтримкою держави сільськогосподарського виробника. Такий напрям самоорганізації молочної галузі матиме місце у випадку затяжної рецесії в економіці країни, відсутності тенденцій до поживлення ринку споживання та високих ставок банківського кредиту, основними наслідками яких є зниження купівельної спроможності населення і, відповідно, структурні зміни асортименту молочної продукції на користь виробництва продукції з незначною часткою доданої вартості. При збереженні вказаних умов, які визначають напрям майбутньої самоорганізації молочної галузі виробництва, високі ставки банківського кредитування в Україні, зниження ринкової капіталізації молочних корпорацій та тривалість періоду рецесії в провідних країнах, активізують процеси входження на ринок профільних транснаціональних виробників молочної продукції. Дефіцит сировинних ресурсів та необхідність значних інвестицій виступатимуть обмежуючим чинником для входження на ринок нових національних виробників (табл. 5).

Таблиця 5

Фактори та наслідки перерозподілу власності в молочній галузі

Фактори самоорганізації	Основні чинники самоорганізації	Наслідки самоорганізації	
		позитивні	негативні
Фінансова криза Економічна рецесія Зниження попиту	Зниження ринкової капіталізації корпорацій Висока ставка банківського кредиту Зниження купівельної спроможності населення	Зростання частки іноземних профільних транснаціональних корпорацій Укрупнення корпоративних структур Зростання технологічного розриву між корпораціями Загальнонаціональний перерозподіл власності на молочні активи з витісненням національного гравців на регіональні ринки Технологічне оновлення виробництва Асортиментні зміни Підвищення якості та безпечності готової продукції Породження конкуренції на ринку постачальників сировинного ресурсу	Зростання частки іноземного капіталу в країні Зростання ризику залежності економіки галузі від іноземного капіталу Загроза домінуючого положення

Вибір напрямку майбутньої самоорганізації молочної галузі та його еволюція залежить від результатів самоорганізації виробництва молочної сировини та взаємодіючих з нею інших підсистем: самоорганізації ринку споживання, кредитного ринку, самоорганізації економіки країни тощо.

Обґрунтування напрямів майбутньої самоорганізації молочної галузі, виходячи із власних тенденцій її розвитку та враховуючи тенденції впливу зовнішнього середовища, важливе з огляду на можливість такого управління, яке узгоджене з власними тенденціями розвитку такої системи. Таке збалансування внутрішніх тенденцій розвитку системи та управлінського рішення дозволяє забезпечити той напрям самоорганізації системи, на якому досягається найвища ефективність розвитку системи.

Управлінські рішення будуються на системі "м'яких" та "жорстких" впливів на систему.

М'якими можна назвати комплекс таких рішень, які сприяють реалізації внутрішніх тенденцій розвитку системи. М'які рішення є незначними, узгодженими з динамікою розвитку системи та спрямованими на реалізацію внутрішнього потенціалу системи.

Основна задача жорстких рішень полягає у їх впливі на тенденцію руху системи. Оскільки задачею будь-якого управління є забезпечення зростання ефективності діяльності системи, то жорсткі управлінські рішення мають застосування в періоди нерівноваги в системі як засоби, спрямовані на ліквідацію суперечностей всередині системи. Циклічна теорія розвитку економічних систем дозволяє прив'язати застосування інструментів управління до фаз циклів економічної динаміки. Так, комплекс м'якого управління застосовується у фазі піднесення та активності, жорсткого – у фазі спаду та депресії.

Розгляд напрямів можливої самоорганізації молочної галузі дає підстави для прогнозування можливих змін стану ринку виробництва молочної продукції та їх відповідності економічним пріоритетам розвитку країни. Вибір кожного із напрямів самоорганізації в галузі відбувається як результат реалізації її внутрішніх тенденцій та зовнішніх впливів. Кожному із напрямів майбутньої самоорганізації відповідають свої регулятори, використання яких може змінити напрям такої самоорганізації.

Висновок. Дослідження напрямів самоорганізації молочної галузі промисловості дозволяє оцінити траєкторію її розвитку залежно від комбінації факторів зовнішнього впливу. Регулювання факторного впливу шляхом державного втручання у формування величини макроекономічних показників економіки дозволяє змінювати напрями майбутньої самоорганізації галузі та обирати адекватний загальний політиці економіки галузевий напрям розвитку. На сьогодні макроекономічні індикатори розвитку економіки "шттовхають" молочну галузь на шлях самоорганізації в напрямі зростання зональної консолідації. Вступ України до СОТ та повна відміна імпорتنих митних тарифів з 01.01. 2011 року активізує імпорт дешевої молочної сировини та збільшить залежність галузі від імпорту сировини, поглибивши процеси нерівномірності економічного розвитку регіонів України з переважанням частки сільського населення, та сприятиме подальшому зменшенню рівня зайнятості сільського населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакурова А.В. Концепція моделювання самоорганізації соціально-економічних систем // www.nbuv.gov.ua/Soc_Gum
2. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-самоорганизационный подход: [монография] / Е.А. Ерохина – Томск: ТГУ, 1999.
3. Кірієнко О.М. Самоорганізація і організація як основи механізму координації економічних систем / О.М. Кірієнко, Г.М. Пилипенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка і право). – 2009. – № 4(47). – С. 24–30.
4. Порохня В. Моделювання розвитку та процесів самоорганізації економіки країни / В. Порохня, Ю. Колісник // Формування ринкової економіки в Україні. – 2007. – Спецвипуск 16: Проблеми економічної теорії. – С. 161–168.
5. Решетило В.П. Синергетична парадигма та формування нелінійного стилю економічного мислення / В.П. Решетило // Економічна теорія. – 2004. – № 4. – С. 3–21.
6. Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем // Матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції (17–18 червня 2003 р., м. Житомир) / ред. І.Г. Грабар. – Житомир, 2003. – 136 с.
7. Тарасевич В.М. Экономическая синергетика: концептуальные аспекты / В.М. Тарасевич // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 4. – С. 56–69.